

5. Аниченко В.О., Маргасова В.Г. Еколого економічний аналіз в системі управління природо-користуванням на підприємстві // Актуальні проблеми економіки, № 6, 2007. – С. 39-47.

In the article the features of the modern state of ecologization of activity of enterprises of region and

methodical going are exposed near its determination, namely optimum size of the ecologically directed tax pressure on enterprises. Efficiency of application of economic instruments of ecologization is reflected, and also optimum charges on encouragement ecologizations which are related to the transitions between ecological strength securities.

Мельник Н.Б.

ОСОБЛИВОСТІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ НА ПОРЕФОРМНОМУ ЕТАПІ ЙОГО РОЗВИТКУ

Визначено перелік основних характеристик диверсифікації виробництва в суб'єктах сільського господарства у сучасних перехідних умовах національної економіки.

Ключові слова: диверсифікація виробництва, сільське господарство, диверсифікаційні процеси, аграрні підприємства, господарства населення.

I. Вступ. У період переходу України від командно-адміністративної системи управління до ринкових відносин суб'єкти господарювання в різних галузях стикаються з багатьма проблемами. Найважливішою з них можна вважати їх виживання в сучасних умовах, оскільки майже всі сфери економіки зазнали занепаду під час перетворень. Сьогодні відбувається їх поступове відновлення. Один із його способів – диверсифікація виробництва. Суб'єкти підприємницької діяльності дедалі частіше вдаються до неї з метою адаптації до конкурентних умов господарювання.

Питання диверсифікаційних змін розкрили у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як В.Г. Андрійчук, В.Х. Брус, Н.В. Бутенко, В.М. Дереза, М.Д. Корінько, О.О. Лемішко, Н.Г. Маслак, В.М. Миньковська, С.М. Подреза, С.М. Попова, І.І. Румик, Д.І. Шеленко, В.В. Юрчишин та ін. Але більшість із них розглядають їх процеси в різних галузях економіки. Це зумовлює актуальність подальшого вивчення цієї проблеми, зокрема, в напрямку розвитку диверсифікації виробництва в сільському господарстві, яке після трансформації в національній економіці опинилось у кризовому стані.

II. Постановка завдання. Стаття має на меті визначення та розкриття особливостей диверсифікації виробництва в сільському господарстві у сучасних умовах перехідної економіки України.

III. Результати дослідження. В Новому тлумачному словнику української мови категорія "особливість" трактується як "характерна риса, ознака, властивість кого-, чого-небудь" [1, 493]. Кожне економічне явище відзначається своєрідними рисами, що піддаються повним або частковим змінам під впливом людської діяльності чи перетворень у суспільстві. Не є винятком виробничі диверсифікаційні процеси в аграрному секторі, найбільший розвиток яких в Україні спостерігався в умовах централізованого управління. Економічні перетворення внесли свої корективи в диверсифікацію виробництва в сільському господарстві, суттєво вплинувши на властиві їй особливості. Сьогодні в діяльності аграрних підприємств та господарств населення відбуваються так звані "дедиверсифікаційні" зміни, що характеризуються притаманними їм ознаками, зумовленими специфікою перехідної економіки. До цих особливостей належать:

- зміни попиту на продукцію (в тому числі сільськогосподарську);
- виникнення різних організаційно-правових форм господарювання;
- передача у приватну власність сільськогосподарських угідь;
- оренда землі та майна;
- нестабільний розвиток галузі;
- впровадження нових технологій;

- забезпеченість матеріально-технічними ресурсами;
- забезпечення зайнятості населення;
- розвиток підприємництва;
- наявність конкурентного середовища.

Зміни попиту на продукцію (в тому числі сільськогосподарську). Сільське господарство завжди має на меті задоволення потреб населення у продуктах харчування та промисловості – в сировині. В умовах командно-адміністративної системи управління саме держава визначала рівень попиту та пропозиції на його продукцію. Перехід до ринкових відносин вніс певні зміни у стабільний розвиток галузі. Зокрема, різко знизився вплив централізованого управління на діяльність суб'єктів господарювання аграрного сектора, зросли можливості для експортно-імпортних операцій, виникли умови для стрімкого розвитку науково-технічного прогресу та запозичення його новинок з-за кордону тощо. Все це не могло не вплинути на смаки та вподобання споживачів сільськогосподарської продукції: відбулися зміни в напрямках та обсягах попиту сільськогосподарської продукції, які повинні супроводжуватись відповідними коригуваннями пропозиції для його задоволення. Ці обставини є одним із каталізаторів впровадження диверсифікації виробництва агроформуваннями та господарствами населення. Зокрема, розвиваються ті її напрямки (види), які забезпечують населення продукцією (товарами, роботами чи послугами), що задовольняє наявний рівень попиту. Прикладом може бути освоєння вирощування ріпаку, зміна цілей та обсягів його виробництва. Імпорт продуктів харчування на національні ринки призвів до зниження обсягів випуску відповідної вітчизняної продукції. Свої корективи в поширення диверсифікації в аграрному секторі внесла поява на ринку продуктів-напівфабрикатів, генетично модифікованих організмів, гормональних препаратів для відгодівлі свійських тварин, штучних волокон та інших заміників сировинних компонентів для промисловості тощо.

Також можна припустити, що не лише зміни попиту на сільськогосподарську продукцію зумовлюють особливості диверсифікації виробництва в аграрному секторі, але й відбу-

ваються зворотні процеси. Адже частина суб'єктів господарювання, більшість із яких – підсобні господарства, приймає рішення про вибір напрямків диверсифікаційних процесів з огляду на власні можливості для їх впровадження, а не на основі вивчення ринкових запитів. До того ж їх освоєння, як правило, має на меті задоволення власних потреб (зокрема, споживчих). Для реалізації використовується надлишок отриманої продукції, що зумовлює часткові коливання рівня попиту на ринку. Перехід до ринкової економіки спричинив зміни поглядів населення, зокрема, на задоволення їх соціальних та духовних потреб. Це вплинуло на попит, що, у свою чергу, зумовило розвиток відповідних видів диверсифікаційних змін в аграрному секторі, зокрема, опанування сільського зеленого туризму, створення нових магазинів, аптек, кафе, їдальень тощо. Водночас цей "прогресивний соціальний розвиток" людини впливає на її так звані "економічні потреби". Це стосується вимог до натуральності та екологічності чистої продукції харчування. Для все більшої кількості споживачів вирішальну роль у виборі сільськогосподарської продукції відіграє не ціна, а її якість, що зумовлює відповідні диверсифікаційні зміни в аграрному секторі.

Виникнення різних організаційно-правових форм господарювання. Аграрна реформа на селі започаткувала розпакування сільськогосподарських земель та формування нових організаційно-правових форм господарювання. Крім цього, було здійснено поділ майна існуючих агроутворень між їх працівниками. Колективні сільськогосподарські підприємства та інші недержавні агроформування перетворились у нові для нашої країни аграрно-виробничі структури ринково-підприємницьких типів – приватні (приватно-орендні), господарські товариства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства [2, 12]. Як наслідок, відбулася зміна відносин власності на селі.

Це, у свою чергу, не могло не вплинути на розвиток та напрямки диверсифікації виробництва в сільському господарстві: сьогодні рішення про доцільність вибору кожного з них залежать від самих новоутворених організаційно-правових форм.

В аграрних підприємствах обрання видів диверсифікації виробництва належить до повноважень їхніх керівників, звісно, не без допомоги та підтримки всього персоналу, частину якого складають співвласники. Тепер вони несуть відповідальність не перед державою, а конкретними людьми, які довірили їм посаду, а також (частково) перед жителями певного населеного пункту.

Що стосується господарств населення, то в умовах перехідної економіки вони утвердилися як окремі суб'єкти господарювання. Крім зміни правового статусу та умов функціонування, аграрні трансформації дали їм також нові матеріальні можливості для розширення. Це спричинює збільшення площ оброблюваних земель, покращення матеріально-технічної бази. На відміну від аграрних підприємств, де відбуваються так звані "дедиверсифікаційні процеси", в підсобних господарствах поширюються звичайні диверсифікаційні зміни виробництва. Вони, зокрема, проявляються в урізноманітненні вирощування сільськогосподарських культур (цукрових буряків, зернових культур, капусти тощо) і тварин (розведення коней, впровадження бджільництва, кролівництва, хутрового звірівництва та ін.). Так, виробництво продукції овочевої групи повністю перебрав на себе приватний сектор. Реалізація господарствами населення отриманих продуктів сьогодні утвердилася як один із напрямків диверсифікації виробництва.

Що стосується впровадження фермерськими господарствами диверсифікації виробництва, то сьогодні не спостерігається великої кількості її напрямків. Ці суб'єкти господарювання, як правило, спеціалізуються на декількох з них, з огляду на наявні можливості, здебільшого – в галузі рослинництва. Тваринництво залишається, як правило, на рівні звичайного підсобного господарства.

Передача у приватну власність сільськогосподарських угідь. Розпаювання сільськогосподарських земель та їх передача у приватну власність селянам також є диверсифікаційним процесом у сфері аграрних перетворень (аграрного сектора). Він зумовлює особливості проходження диверсифікації виробництва на сучасному етапі розвитку сільськогосподарства. Сільські жителі частково

віддали належні їм паї сільські жителі (на добровільній основі) в користування іншим суб'єктам господарювання (аграрним підприємствам чи фермерським господарствам). Таким чином відбулися нові диверсифікаційні зміни в сільському господарстві – виникли орендні відносини. Решта земель залишилась у розпорядженні підсобних господарств. Після аграрних перетворень селяни почали вирощувати нові для себе сільськогосподарські культури. До них належать зернові та зернобобові (пшениця, жито, овес, ячмінь, соя тощо), цукрові буряки, капуста, перець, баклажани, лікарські рослини та ін. Також розширилися площі раніше освоєних культур. Вище згадані диверсифікаційні зміни виробництва в приватному секторі були настільки успішними, що сьогодні ці суб'єкти господарювання повністю перебрали на себе нішу забезпечення загальноекономічних потреб продукцією плодово-овочевої підгалузі сільського господарства. Крім цього, ведення сільського господарства в приватному секторі в сучасних умовах характеризується врахуванням підсобними господарствами такого агрономічного фактора, як сівозміни. Тобто з'явилась можливість планування напрямків диверсифікації сільськогосподарського виробництва, зокрема в рослинництві. Також почали урізноманітнюватися тваринницькі підгалузі – хутрове звірівництво, свилярство, кролівництво, бджільництво тощо. Вся отримана підсобними господарствами продукція використовується не лише для власного споживання, але й для подальшої реалізації. Цьому сприяють збільшені площі оброблюваних сільськогосподарських земель. Проте сьогодні спостерігається різкий спад їх використання сільськими жителями – значні площі залишаються необробленими. Як наслідок, з одного боку, скорочуються масштаби (обсяги) впровадження диверсифікаційних процесів (у галузях рослинництва та тваринництва), а також кількість їх напрямків у кожному окремому підсобному господарстві. З іншого – наростає освоєння диверсифікаційних змін, які частково пов'язані з аграрним сектором чи взагалі не мають до нього стосунку. Причиною такої ситуації, як правило, є нестача чи відсутність необхідних капітальних вкладень і зниження можливостей для їх залучення.

Оренда землі та майна. Розпаювання земельних ділянок та майнових комплексів, передача їх у приватну власність зумовили певні проблеми із подальшими трансформаціями. Її вирішенням можна вважати зародження орендних відносин із відповідним, хоч не завжди досконалим, нормативно-законодавчим забезпеченням. Вивчаючи теоретичний та практичний аспекти їх виникнення, можна припустити, що поява оренди – диверсифікація в аграрному секторі загалом. Що стосується впливу орендних відносин на диверсифікацію виробництва в сільському господарстві, то його можна розглядати з двох протилежних позицій – суб'єктів взаємодії, тобто орендаря, яким є сільськогосподарське підприємство чи фермерське господарство та орендодавця – власника земельних та майнових паїв.

Оскільки сьогодні кожна ділянка землі і найменша частинка майна в сільському господарстві – чиясь власність, то зародження орендних відносин є базою діяльності будь-якого агроформування чи фермерського господарства. Адже саме на основі оренди ґрунтується їх комплексне функціонування. З метою забезпечення системності господарювання ці суб'єкти приймають рішення про вибір напрямків своєї діяльності та впровадження диверсифікаційних змін виробництва. Що стосується конкретних видів диверсифікації, то деякі з них обираються на основі аналітично прогнозованих даних, а інші – спонтанно, під впливом певних обставин. Прикладом перших може бути рішення про забезпечення виробництва у сфері рослинництва власним (самостійно отриманим) посівним матеріалом чи надання послуг із зберігання зернових культур іншим аграрним підприємствам. Що стосується другої групи диверсифікаційних змін, то до них може належати збут надлишків отриманої продукції, які часто зумовлені розширенням обсягів існуючого виробництва. Якщо це продукція рослинництва, то причиною може бути висока врожайність деяких культур. Лише при виборі напрямків збуту суб'єкти господарювання приймають засновані на відповідних фактах рішення. Доцільно зазначити, що під поняттям "збут" у даному випадку ми розуміємо не лише реалізацію продукції, але й її використання для власних по-

треб або проведення платежу бартером. До останніх може належати розрахунок при орендних відносинах.

Сьогодні у більшості селян є можливість вибору між потенційними орендарями. Крім цього, як зазначає П. Саблук "як правило, громадяни передають свої земельні ділянки в оренду тим же підприємствам, з яких вони вийшли, з метою одержання земельного паю в натурі" [3, 93]. Саме ця отримана орендна часто дає підсобному господарству часто являється поштовх до впровадження диверсифікаційних процесів виробництва. Не знижує рівень освоєння їх нових видів і вихід із аграрного підприємства та самостійне господарювання селянина. Тільки тоді, як правило, на початкових етапах відбувається розвиток диверсифікації сільськогосподарського виробництва в напрямку рослинницьких підгалузей, оскільки що земля в таких господарствах населення є основним виробничим фактором. Проте з часом у них відбуваються інші види диверсифікаційних змін виробництва, адже залишається високий ризик великої залежності функціонування від одного чинника, до того ж такого "ненадійного", мінливого, як земельна ділянка. Під загрозою, як правило, опиняється домашній бюджет і добробут сім'ї.

Нестабільний розвиток галузі. Сучасні перехідні умови економіки України від командно-адміністративної системи управління до ринкових відносин характеризуються поступовим відновленням після занепаду всіх галузей. Це стосується й сільського господарства: крім появи в ньому нових організаційно-правових форм господарювання, змінилась також роль держави в їх функціонуванні. У колишній централізованій економіці суб'єкти аграрного сектора відчували велику матеріальну підтримку від держави, яка полягала у злагоженні системі постачання та збуту при здійсненні повного виробничого циклу. Сьогодні для них залишилась невелика частка допомоги у вигляді дотацій, субсидій, зниженні податкового тягаря та нормативно-законодавчого забезпечення тощо. Проте роль цих державних інструментів влади настільки незначна, що вони не забезпечують колишніх стабільних умов господарювання для агроформувань та господарств населення. Тому

суб'єкти аграрного сектора змушені самостійно шукати шляхи виживання в умовах перехідної економіки України. Один із них – диверсифікаційні зміни, які освоюються в процесі виробництва. Завдяки диверсифікаційним процесам, аграрні підприємства та господарства населення проникають в інші галузі економіки. Це уможливило отримувати доходи, що перерозподіляються для розвитку як диверсифікаційних змін, так і основних видів діяльності. Дуже часто освоєні напрямки диверсифікації частково пов'язані з операційним сільськогосподарським виробничим процесом і лише доповнюють його, таким чином забезпечуючи безперервність проходження. Саме впровадження навіть незначних диверсифікаційних змін у суб'єктів аграрного сектора дає їм можливість досягати стабільності власного розвитку, що забезпечує стабілізацію розвитку сільського господарства в цілому.

Впровадження нових технологій. Науково-технічний прогрес (НТП) являє собою “еволюційний і поступовий розвиток науки і техніки” [4, 219]. Він мав великі досягнення ще за часів командно-адміністративної системи управління, тільки напрямки їх застосування визначалися на державному рівні. “Характерною рисою сучасного НТП є те, що він охопив всі сторони життєдіяльності суспільства” [4, 219]. Одна з причин – ринкові умови господарювання, що характеризуються відкритістю економіки. Тепер розвиток НТП відбувається як на території України, так і забезпечується імпортом технологій з-за кордону. З огляду на ці обставини формується чергова особливість диверсифікації виробництва у сфері сільського господарства. Вплив НТП на сучасний розвиток диверсифікаційних змін в аграрному секторі можна розглядати з двох позицій.

Перша наголошує значні технічні та технологічні досягнення. Вдосконалення сільськогосподарської техніки сприяє зниженню собівартості виробничих процесів, своєчасності їх виконання, вивільненню трудових ресурсів, а отже, розширює можливість впровадження диверсифікаційних змін. Також використання науково-технічних досягнень сприяє частковій переробці отриманої про-

дукції власними силами суб'єктів аграрного сектора, а також отриманню власного посівного та посадкового матеріалу. Швидкий розвиток технічного прогресу сприяє поступовому зниженню вартості його новинок, і тому вони стають більш доступними для придбання не лише аграрними підприємствами, але й господарствами населення (купівля тракторів, комбайнів тощо). Наявність відповідного матеріально-технічного забезпечення у суб'єктів сільського господарства сприяє впровадженню в них нових диверсифікаційних змін виробництва.

З іншого боку, НТП впливає на вибір напрямків диверсифікації виробництва в аграрному секторі економіки шляхом впровадження нових способів переробки сільськогосподарської продукції, а також створення її заміників. Зокрема, розвиток технологій переробки ріпаку на паливо зумовив його швидке й широкомасштабне його вирощування аграрними підприємствами, що теж є диверсифікаційним процесом. Поява на ринку штучних волокон та низька вартість їх виготовлення у порівнянні з натуральними призвели до значного скорочення вівчарства та льонярства. Розвиток технологій отримання штучних засобів (препаратів) для відгодівлі сільськогосподарських тварин сприяє швидкому розвитку тваринницьких підгалузей і водночас – зниженню обсягів рослинництва та заміні його окремих напрямків як кормової бази.

Забезпеченість матеріально-технічними ресурсами. Сьогодні у суб'єктів аграрного сектора рівень такого ресурсного забезпечення знаходиться на низькому рівні. Матеріально-технічна база в сучасних аграрних підприємствах, які утворилися на місці колгоспів, а пізніше – селянських спілок, залишилась від колишніх агростворень. Вона не тільки фізично, але й морально застаріла. Проте можливості її оновлення та заміни є не у всіх.

Що стосується господарств населення, то наявність у них сільськогосподарської техніки та інших засобів праці, пов'язаних із виробництвом в аграрному секторі, є результатом власних зусиль, спрямованих на їх придбання. Небагато селян змогли отримати у власність незначне технічне забезпечення сільськогосподарського призначення, внаслідок

доку плати за майнові паї. Однак зношеності такої сільськогосподарської техніки дуже високий. У багатьох випадках вона давно підлягає списанню та ліквідації. Те саме стосується закуплених селянами машин та інших агрегатів сільськогосподарського призначення. Невелика їх частка була придбана у новому товарному вигляді. Решта куплена у тих же колгоспів під час їх реорганізації та розформування. Рівень матеріально-технічного забезпечення – важливий чинник вибору суб'єктами господарювання напрямків диверсифікації виробництва, особливо в галузі рослинництва. Зокрема, проведення так званих сортових диверсифікаційних змін чи диверсифікації в межах існуючої рослинницької підгалузі можливе при наявній сільськогосподарській техніці. Проте освоєння нового напрямку в рослинництві дуже часто потребує зовсім іншого матеріально-технічного забезпечення із новими функціональними характеристиками. Незважаючи на розвиток НТП та широкий вибір сільськогосподарської техніки, проведення сільськогосподарських робіт у господарствах населення здійснюється за допомогою свійських тварин, зокрема коней. Здебільшого вони не є власними. В екологічному аспекті це прийнятно. Проте в економічному – суттєво знижує продуктивність праці та якість виконання.

Забезпечення зайнятості населення. Різкий спад обсягів розвитку виробництва в сільському господарстві призвів до значного зростання безробіття в сільській місцевості. Це не могло не вплинути на бюджет більшості сільських сімей: перед селянами постала проблема подальшої реалізації власного трудового потенціалу. Кожен шукав вихід на власний розсуд. Якщо молодь мала більше можливостей для працевлаштування, то складніше було людям старшого віку, незважаючи на їх досвід спеціалістів в аграрному секторі. Не кожному з них вдалося переqualіфікуватися для роботи в іншій галузі. Велика частина сільського населення після усіх трансформацій емігрувала за кордон. Цей незаперечний факт уже можна вважати напрямком диверсифікаційних змін на селі. Більшість тих, хто залишився у сільській місцевості, й не долучився до процесів урбанізації, вирішили застосувати свої

уміння та навички в пореформеному відродженні сільського господарства. Хтось взяв участь у становленні нових агроформувань як засновник чи член трудового колективу. Інші вирішили розвивати наявне виробництво у власних підсобних господарствах. Тобто диверсифікаційні процеси виробництва за своїми масштабами охопили не лише агроформування, але й приватний сектор. Під впливом суб'єктивних та об'єктивних (зовнішніх та внутрішніх) причин невдовзі з'ясувалося, що доцільно урізноманітнювати як існуючі підгалузі рослинництва та тваринництва, так і освоювати нові, як правило суміжні, сфери економіки. Це зумовило підвищення кваліфікації працівників аграрного сектора, а також дещо збільшило рівень зайнятості. Крім того, на зниження безробіття вплинуло відродження, а точніше становлення, аграрних підприємств, завдяки диверсифікаційним процесам виробництва, а також початковий стрімкий розвиток фермерських господарств. Деякі підсобні господарства проте почали стрімкими темпами освоювати диверсифікаційні процеси в напрямку нових галузей, які стали для них основним видом діяльності, з огляду на самозайнятість та розміри отриманих доходів.

Розвиток підприємництва. Утвердженням приватної власності зумовило зародження підприємницької діяльності, яка в “Економічному словнику” тлумачиться як “праця індивіда, заснована на розвитку особистісних факторів, розширенні знань про свої можливості, спрямована на досягнення найкращого результату у господарській діяльності, на отримання економічної вигоди і насамперед привласнення додаткового продукту” [4, 250]. При цьому вона може проявлятися лише тоді, коли у виконавця є хоча б один особистісний фактор і право на свободу такої діяльності [4, 250].

Можна стверджувати, що поява підприємництва стала одним із стимулюючих факторів розвитку диверсифікації виробництва в аграрному секторі. Водночас зумовлює особливості її освоєння в умовах переходу економіки України до ринкових відносин. Підприємництво дало багатьом людям змогу реалізувати власні бажання. Не початкових етапах утвердження приватної власності, зокрема на сільськогосподарські землі, деякі з них вирі-

шили спробувати себе у самостійній, ініціативній, системній діяльності з випуску продукції, надання послуг, торгівлі [4, 250].

У визначенні підприємництва підкреслено, що воно має на меті отримання прибутку [4, 250]. На нашу думку, не завжди потенційний економічний результат є поштовхом до підприємницької діяльності. Значний вплив здійснюють також соціальні фактори, зокрема, можливість самостійного прийняття рішень, втілення в життя задумів (ідей), незалежність від інших осіб чи встановлених правил, застосування на практиці власних умінь, знань та навичок тощо. Саме зародження підприємницької діяльності змістило центр управління виробничими диверсифікаційними змінами в сільському господарстві на рівень аграрних підприємств та підсобних господарств. Це розширило їх напрямки та масштаби проходження. Багато суб'єктів аграрного сектора поряд із основним сільськогосподарським виробництвом опанували також промислові галузі та сферу торгівлі та послуг.

Наявність конкурентного середовища. Конкурентне середовище – важлива відмінність сучасних умов господарювання суб'єктів різних галузей, в тому числі сільського господарства, від командно-адміністративної системи управління. Саме у ньому суб'єкти сільського господарства при освоєнні диверсифікаційних процесів виробництва і виборі їх напрямів відчують повну свободу [5, 116]. Адже конкуренція це “боротьба між товаровиробниками за вигідніші умови виробництва і збуту товарів та послуг, за привласнення найбільших прибутків” [4, 164]. Одним із методів цієї боротьби можуть бути диверсифікаційні зміни, а саме – диверсифікація виробництва в сільському господарстві. Зокрема, при трактуванні терміну “конкуренція” наголошується, що одним із методів конкурентної боротьби є “швидке оновлення асортименту продукції” [4, 165]. Проте це не означає, що в умовах командно-адміністративної економіки не існувало диверсифікаційних процесів в аграрному секторі. Навпаки, шляхом директивного всеохоплюючого планування [4, 162] вони широко розповсюджувались і досягли високого рівня.

Оскільки за останні роки сільське господарство значно занепало і тепер відбувається його поступове відновлення, то не можна констатувати наявність значної конкуренції, яку відчують суб'єкти аграрного сектора. Так, вони господарюють в конкурентному середовищі, але диверсифікація виробництва при цьому радше є способом виживання в нестабільних умовах або одним із методів уникнення банкрутства.

Сьогодні стратегію свого подальшого функціонування кожен суб'єкт аграрного сектора визначає самостійно. Вона не довгострокова і диверсифікація виробництва займає у ній не останнє місце: точніше – це стосується вибору її конкретних напрямків. Якщо конкурентне середовище дає можливість вільного вибору конкретного виду диверсифікації виробництва для кожного суб'єкта аграрного сектора, то водночас воно створює певні перешкоди, оскільки характеризується мінливістю, нестабільністю, інфляцією та іншими кризовими явищами. Однак існує розв'язання проблем. Забезпечити недостатні власні ресурси можна здійснити шляхом залучення зі сторони. Їх злагоджене функціонування забезпечить виробничий процес. Уже відчутна конкурентна боротьба під час реалізації продукції, отриманої внаслідок освоєння нових напрямків диверсифікації виробництва в сільському господарстві. Навіть якщо конкретному суб'єкту аграрного сектора вдасться отримати у ній певну перемогу, це ще не гарантує ефективності обраного виду диверсифікаційних змін. Адже швидкі інфляційні процеси, різкі зміни цін та співвідношень між ними можуть звести всю роботу нанівець. Деякі диверсифікаційні впровадження мають свій період окупності, що робить їх ще більш ризикованими.

З огляду на все вищевказане, можна стверджувати, що конкурентне середовище функціонування суб'єктів аграрного сектора при вільному виборі та реалізації напрямків диверсифікації виробництва, “накладає вимогу” доцільності розробки та детальної перевірки розмірів витрат і отриманих доходів.

IV. Висновки. Диверсифікація виробництва в сільському господарстві триватиме й на наступних етапах розвитку національної економіки. Якщо сьогодні вона здебільшого є

способом виживання аграрних підприємств та господарств населення в нестабільних умовах господарювання, то в майбутньому, на нашу думку, її все частіше застосовуватимуть як елемент стратегічного управління. Змінюватиметься також перелік вищевизначених особливостей диверсифікації виробництва в сільському господарстві, зумовлених середовищем перехідної економіки. Це свідчить про перспективи та актуальність подальших наукових досліджень в напрямку впровадження диверсифікаційних змін суб'єктами аграрного сектора.

1. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т.: Т. 2. – К.: Аконті, – 2006. – 928 с.
2. Шеленко Д.І. Сільськогосподарські підприємства

Івано-Франківського Прикарпаття після реформи. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 180 с.

3. *Саблук П.Т.* Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: У 3 т. – Т. II: Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К.: Ін-т аграрної економіки, 2001. – 484 с.

4. Економічний словник-довідник. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.

5. *Мельник Н.Б.* Чинники підвищення результатів диверсифікаційних процесів у сільському господарстві // Вісник Прикарпатського ун-ту. Економіка: Вип. 3. – Івано-Франківськ: Плай, 2006. – С. 113-120.

The list of the main characteristics of the production's diversification of the subjects of agriculture in modern transitional conditions of the national economy is worked out.

Федорняк Л.С.

МЕТОДИ ПЛАНУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розглянуто способи розрахунку потреби підприємств у працівниках, зокрема, методи планування управлінського персоналу агроформувань. На основі проекту методики обґрунтування та планування потреби регіонів у спеціалістах аграрної сфери, розроблено формули для обчислення даних категорій працівників.

Ключові слова: планування, персонал, методи, потреба у працівниках, агроформування, нормативи.

I. Вступ. Планування є важливою складовою формування персоналу та одним із факторів підвищення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств. Вивчення питання планування та методів його здійснення займались М.Д. Виноградський, В.В. Вітвіцький, Л.П. Гавлінська, І.М. Демчак, В.О. Лук'янихін, Л.М. Луцишин, З.М. Метельська, М.І. Мурашко, Л.А. Швайка, С.В. Шекшня та інші. Запропоновані цими дослідниками способи визначення потреби у працівниках безумовно заслуговують уваги, однак і надалі відкритою залишається пробле-

ма вибору найбільш оптимального методу планування управлінського персоналу сільськогосподарських підприємств.

II. Постановка завдання. Своєчасне забезпечення підприємства працівниками неможливе без попереднього планування. Метою дослідження є розгляд методів планування управлінського персоналу агроформувань.

III. Результати. Планування персоналу являє собою комплекс заходів, спрямованих на забезпечення потреб організації у працівників необхідної кількості та якості відповідно до встановлених цілей.

Згідно Господарського кодексу України (ст. 64) “підприємство самостійно визначає організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис” [1]. Для кожного підприємства в залежності від специфіки його діяльності встановлюється нормативна чисельність персоналу, і якщо фактична його кількість від неї відрізняється – це виливається у збитки для підприємства: у випадку, коли наявного персоналу недостатньо (менше нормативу) – це призводить до неповного використання виробничих потужностей та недовиконання робіт; якщо ж на-